

MELLAN STAD OCH GRUVA I FALUN

Rapporter från Arkeologikonsult 2024:3663

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning

Lämning L2001:4421, L2001:4288 och L2001:4285

Fastighet Falu kommun 7:5

Falu stad

Falu kommun

Dalarnas län

Projektnummer 3663

Författare Malin Karlén

Uppdragsgivare:	Länsstyrelsen i Dalarnas län
Länsstyrelsens diarienummer:	431-4266-2023
Länsstyrelsens beslutsdatum:	2023-05-25
Uppdragsnr i KMR:	202300746
Företagare:	Falu Energi och Vatten AB
Fastighet:	FALU KOMMUN 7:5
Berörda lämningar, KMR:	L2001:4421, L2001:4288, L2001:4285
Typ av undersökning:	Arkeologisk schaktningsövervakning
Utförandetid, fältarbete:	7–9 november 2023
Inmättningsmetod:	RTK-GPS
Koordinatsystem:	SWEREF99 TM
Höjdssystem:	RH2000
Projektledare:	Malin Karlén
Rapportansvarig:	Malin Karlén
Fältpersonal:	Malin Karlén
Planer och layout:	Medea Nyström Huuva
Fynd:	Inga fynd tillvaratogs

ARKEOLOGIKONSULT
Karins väg 5, 194 61 Upplands Väsby
Tel: 08-590 840 41
www.arkeologikonsult.se

Fastighetskartan (Topografi 10 och Fastighetsindelning): ©Lantmäteriet
Omslagsbild: Bild efter målning av Per Hillerström. ”En ort i Fahlu Grufwa kallad Myrbadet, på 86 famnars diup”. Wikimedia Commons (Public Domain).

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.
Villkor finns tillgänglig på <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>

MELLAN STAD OCH GRUVA I FALUN

Rapporter från Arkeologikonsult 2024:3663

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning

Lämning L2001:4421, L2001:4288 och L2001:4285

Fastighet Falu kommun 7:5

Falu stad

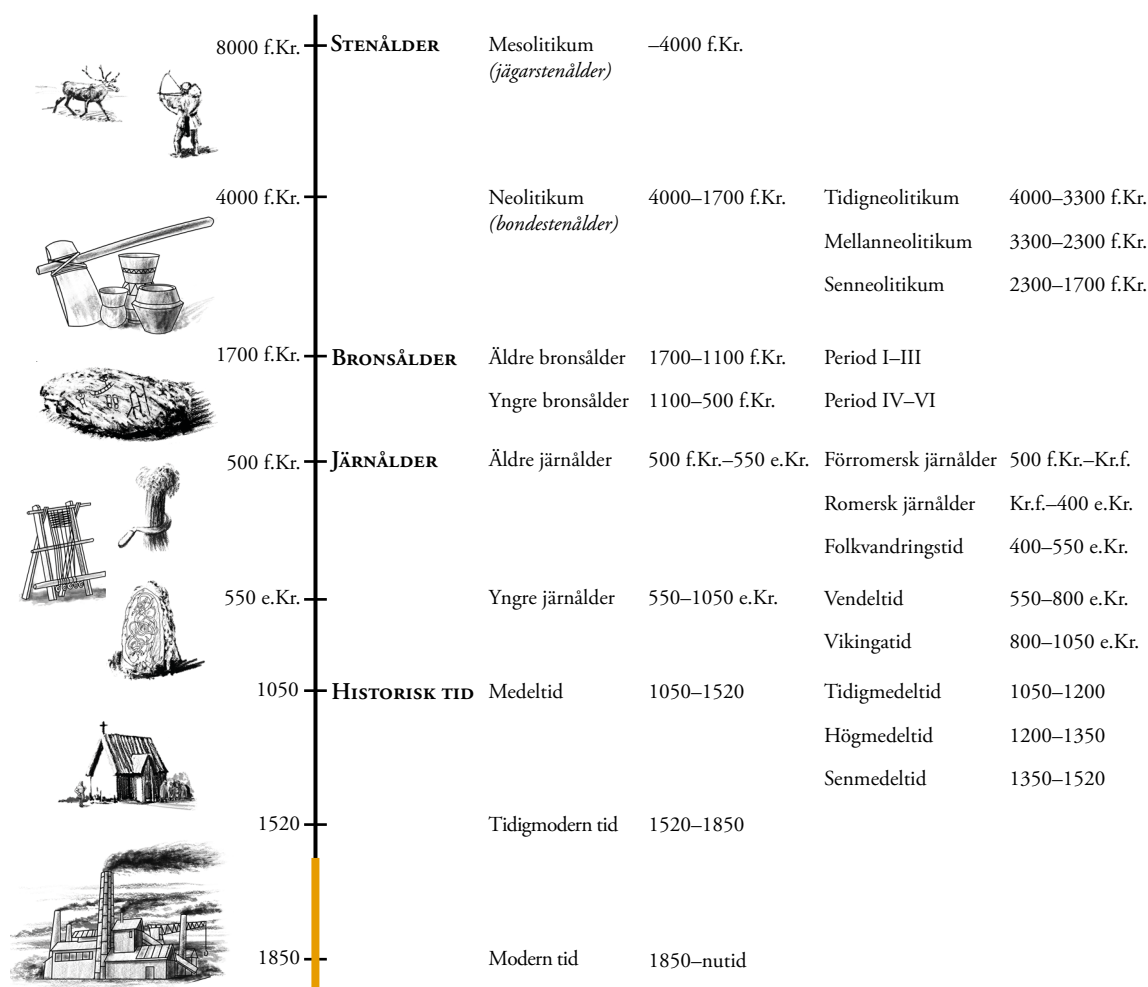
Falu kommun

Dalarnas län

Projektnummer 3663

Författare Malin Karlén

ANTIKVARISK BEDÖMNING

Antikvarisk bedömning anger hur man enligt kulturmiljölagen (1988:950), och till viss del även skogsvårdslagen (1979:429), bedömt lämningen och dess eventuella lagskydd vid registreringstillfället. Den slutgiltiga bedömningen görs alltid av Länsstyrelsen.

Fornlämning är en lämning som omfattas av skydd enligt kulturmiljölagen. För att en lämning ska kunna bedömas som fornlämning krävs att den tillkommit före 1850, är en lämning efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergiven. Det är förbjudet att utan tillstånd från Länsstyrelsen rubba, ta bort, gräva ut eller på annat sätt ändra eller skada en fornlämning.

Möjlig fornlämning innebär att man vid registreringstillfället inte kunnat ta ställning till om lämningen är en fornlämning

eller inte. Lämningen måste vara bekräftad i fält. Möjlig fornlämning kan även anges för en lämning som har undersökts i samband med en arkeologisk undersökning, men där man inte fastställt lämningens utbredning.

Övrig kulturhistorisk lämning används för kulturhistoriska lämningar som har tillkommit efter 1850, men som ändå anses ha ett antikvariskt värde. Bedömningen används även för vissa lämningar som inte uppvisar fysiska spår, till exempel fyndplats eller plats med tradition.

Ingen antikvarisk bedömning används för lämningar som blivit helt borttagna genom en arkeologisk undersökning eller förstörda. Inget skydd enligt kulturmiljölagen kvarstår. Lämningar som endast är kända via kartmaterial, skriftlig eller muntlig källa och inte har kunnat återfinnas i fält, kan inte heller ha en antikvarisk bedömning.

INNEHÅLL

SAMMANFATTNING.....	7
BAKGRUND OCH SYFTE.....	7
HISTORIK.....	8
Fornlämningsmiljö.....	8
TIDIGARE ARKEOLOGISKA UNDERSÖKNINGAR.....	10
METOD OCH GENOMFÖRANDE.....	11
RESULTAT	12
Schakt 1	12
Schakt 2.....	12
Schakt 3.....	12
SLUTSATS.....	13
REFERENSER	13
Skriftliga källor	13
Digitala källor	13

Figur 1. Platsen för schaktningsövervakningen i norra delen av centrala Falun inom stadsdelen Östanfors. Mot bakgrund av Terrängkartan, skala 1:50 000.

SAMMANFATTNING

Efter beslut från Länsstyrelsen i Dalarnas län utförde Arkeologikonsult en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning i samband med att Falu Energi och Vatten schaktade för att anlägga ny optokabel inom fornlämningarna L2001:4421,

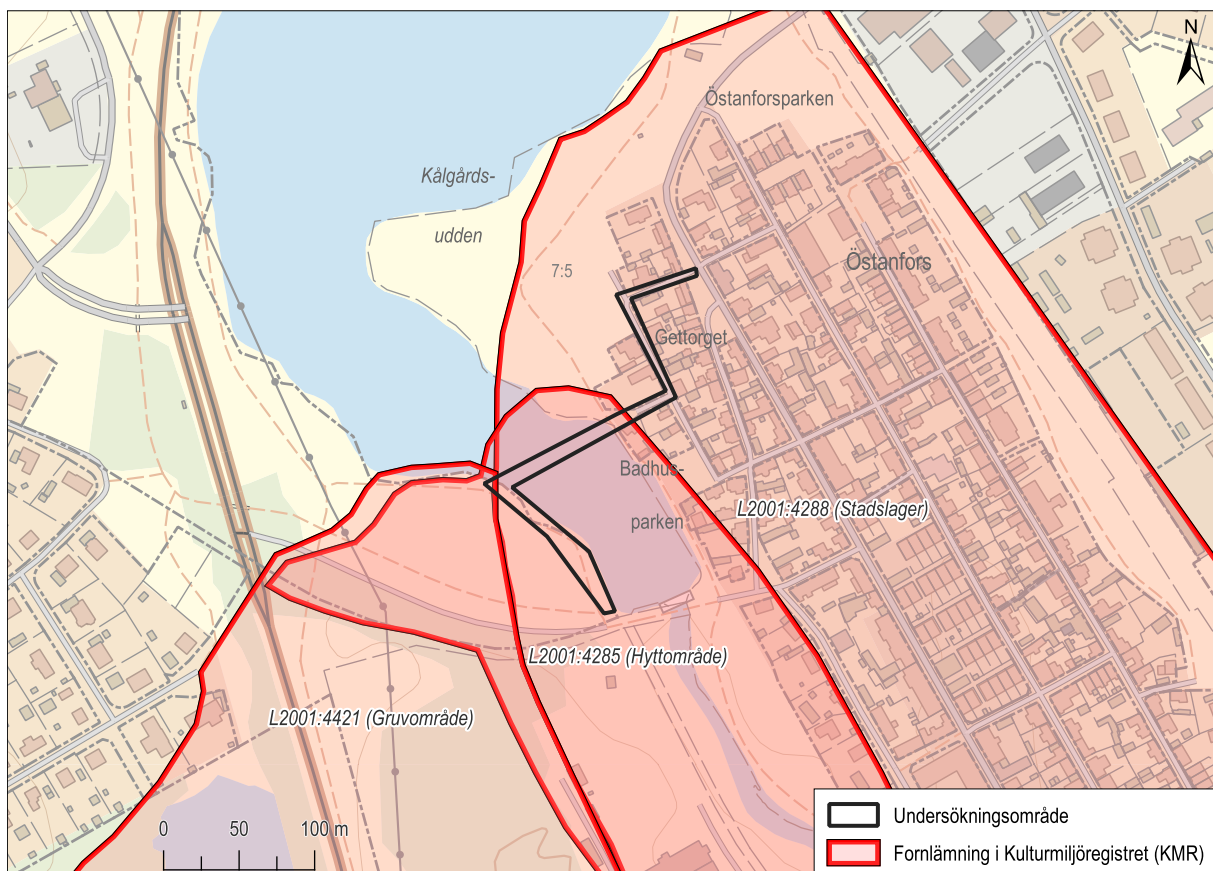
L2001:4288 och L2001:4285 i Falu kommun, Dalarnas län. Undersökningen genomfördes under tre dagar i november 2023. Vid schaktningsövervakningen påträffades slagg i samtliga schakt men inga andra arkeologiska lämningar eller fynd framkom.

BAKGRUND OCH SYFTE

Arkeologikonsult har på uppdrag av Länsstyrelsen i Dalarnas län utfört en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning (Lst dnr 431-4266-2023) inom fornlämningsområdena L2001:4421, L2001:4288 och L2001:4285 i området kring Björngränd och Kvarnbron, belägna i norra delen av centrala Falun inom stadsdelen Östanfors (figur 1 och 2). Schaktning utfördes på båda sidor om Östanforsån (Faluån). Gruvområdet L2001:4421 består av lämningar efter Falu gruva. Gruvområdet gränsar i öster mot av Faluns medelti-

da och tidigmoderna stadslager L2001:4288. Inom fornlämningsområdet för stadslagret ligger också hyttområdet L2001:4285.

Syftet med undersökningen var att med ett vetenskapligt arbetssätt undersöka och dokumentera de berörda delarna av fornlämningsområdena. Påförda slagglager/fyllnadslager bedöms ha ett mindre arkeologiskt värde och dokumenterades därför endast översiktligt.

Figur 2. Undersökningsområdet och berörda fornlämningsområden mot bakgrund av Fastighetskartan. Skala 1:5 000.

HISTORIK

Fornlämningsmiljö

Falun är en stad med en rik och lång industrihistoria. Verksamheten vid kopparberget är belagd från 1200-talets slut, men har eventuellt ursprung redan i yngre järnålder (Ersgård 2013). Ett samhälle med stadsliknande karaktär har funnits sedan medeltiden, dock fick Falun officiellt stadsprivilegier först 1641. Gruvan var under den här perioden världsledande i kopparutvinning då den stod för ungefär två tredjedelar av världens totala kopparproduktion (Willim 2013). Detta har resulterat i att enorma slagglager bildats i gruvans närområde. Överlag så är de mest framträdande lämningarna i området knutna till verksamheten vid koppargruvan. Gruvområdet domineras idag av Stora Stöten, ett enormt hål som tillkom på midsommardagen 1687 när stora delar av den befintliga gruvan rasade samman (Willim 2013). Gruvan och området runtom togs 2001 upp på UNESCO:s världsarvslista.

Området för den arkeologiska undersökningen låg till största delen inom stadsdelen Östanfors, som nämns första gången i skriftliga källor år 1492. Under 1600-talet bodde många gruv- och hyttarbetare i stadsdelen och under 1700-talet anlade ett antal bergsmän stadsgårdar här (Axelsson Karlqvist 2017).

Hyttlämningen L2001:4285 täcker ett område om minst 600x270 meter och ligger delvis inom utbredningen för de övriga två fornlämningsområdena. Enligt Riksantikvarieämbetets söktjänst Fornsök låg i områdets centrala del en hyttruin som iaktogs vid en inventering 1965. Denna kunde inte återfinnas vid nästa inventeringstillfälle som utfördes 1991 vilket talar för att en del större markgrepp inträffat på platsen sedan 1965. Även den slagghöjd som omtalas vid första inventeringen är idag borttagen eller kraftigt utplanad.

Figur 3. Falu koppargruva idag. Fotograf: Pudelek, Wikimedia Commons (CC BY-SA 4.0 DEED).

Figur 4. Utsikt från motsatta stranden mot stadsdelen Östanfors och en del av undersökningsytan.

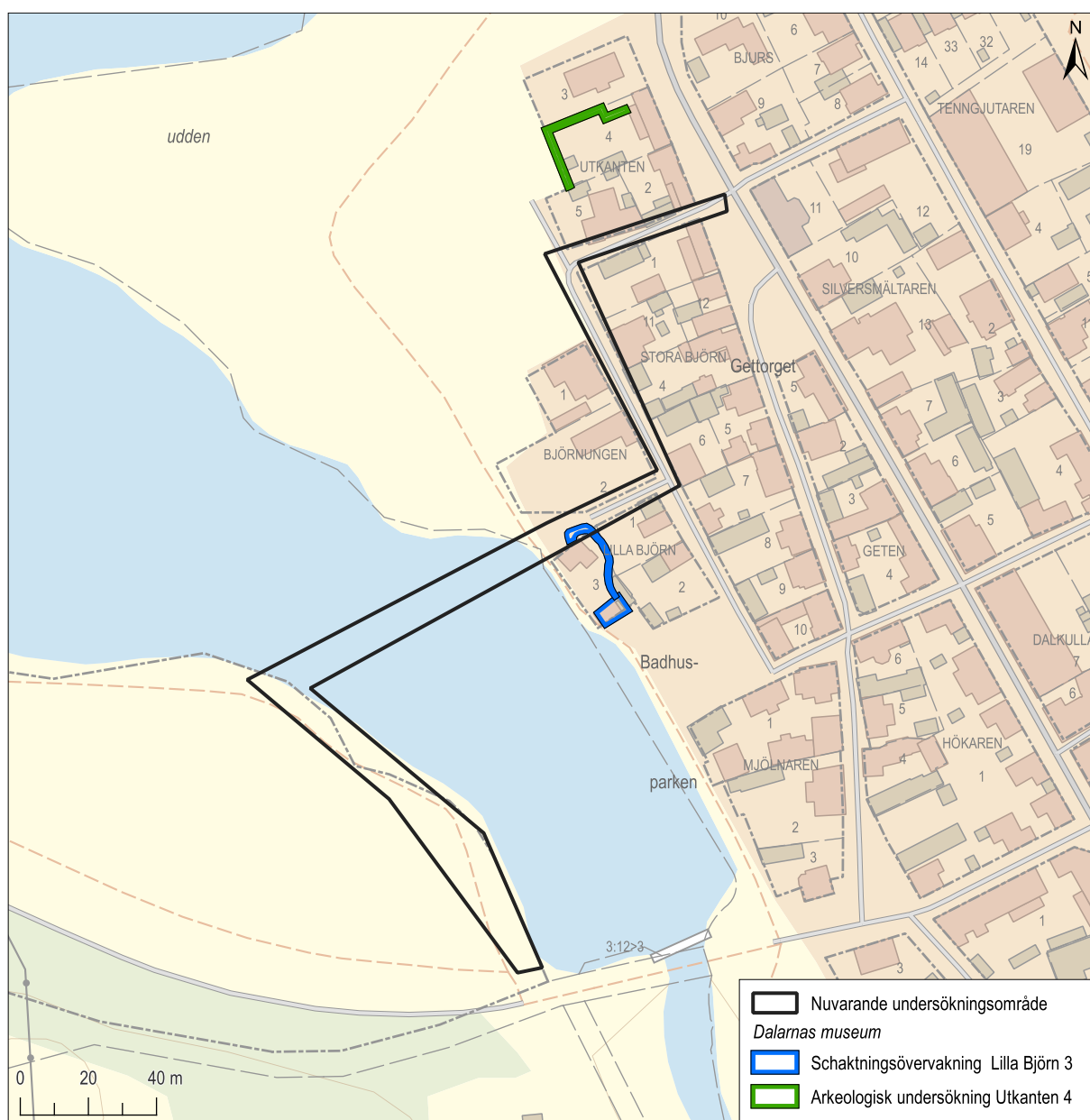
Gruvområdet L2001:4421 omfattar en yta om 2 500 x 1 500 meter och ligger öster om hyttlämningen och Faluns stadslager. Inom området återfinns bland annat flera hyttlämningar, en färdväg och ett gruvhål (Stora Stöten). I relativt nära anslutning till undersökningsområdet har två mynt påträffats, ett romerskt mynt i brons präglat Constantin II (337–361) och ett kinesiskt mynt av okänd datering.

Väster om gruvområdet breder Faluns stadslager ut sig L2001:4288. Området beskrivs som ett ”område där kulturlager från medeltid och 1600-tal kan förväntas påträffas” (Fornsök), men inom fornlämningen finns också här lämningar som kan kopplas till gruvdriften i form av hyttområden. En bytomt/gårdstomt i form av en kungsgård finns registrerad inom stadslagret, dock är den inprickad efter 1628 års karta och inte bekräftad i fält.

TIDIGARE ARKEOLOGISKA UNDERSÖKNINGAR

I närområdet kring Björngränd, Gettorget och Kvarnbron har flera arkeologiska undersökningar utförts, främst av Dalarnas museum. Bland annat utfördes en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning vid Lilla Björn 3, precis i anslutning till det nuvarande undersökningsområdet. Här konstaterades kulturlager i form av ett äldre och ett yngre slagglager och ett eventuellt äldre marklager (Axelsson Karlqvist 2016).

Dalarnas museum har också utfört en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning strax norr om nuvarande undersökningsområde, inom fastigheten Utkanten 4. Här påträffades inga daterbara fynd, lager eller konstruktioner, enbart vad som tolkats som utfyllnads- och utjämningslager med inslag av slagg (Fahlberg 2017).

Figur 5. Tidigare undersökta ytor i närheten av undersökningsområdet, utförda av Dalarnas museum. Mot bakgrund av Fastighetskartan, skala 1:2000.

METOD OCH GENOMFÖRANDE

Undersökningsområdet låg främst inom stadsdelen Östanfors, norr om de centrala delarna av Falun. Undersökningen utfördes i form av en schaktningsövervakning under tre dagar i november 2023. De schakt som övervakades av arkeolog placerades på ytor där det inte sedan tidigare utförts schaktning eller markarbeten i modern tid inom ledningssträckan. De ytor där markarbeten eller schaktning utförts i modern tid ned till aktuellt schaktdjup bedömdes kunna schaktas utan arkeologisk närvaro. Schaktens

storlek varierade men samtliga grävdes skiktvis ned till ett djup om 0,55 meter under befintlig marknivå. Schaktbotten och schaktväggar granskades och dokumenterades.

Schakten dokumenterades genom inmätning med GPS, fotografering med handhållen kamera och genom skriftlig beskrivning på digitala kontextblanketter.

Figur 6. Undersökningsområdet med våra schakt. Mot bakgrund av Fastighetskartan, skala 1:1 500.

RESULTAT

Totalt omfattade undersökningen tre schakt, ett på östra och två på västra sidan om Östansjöån.

Schakt 1

Schaktet var lokaliserat på östra sidan om Östansjöån, där det sträckte sig genom den grusväg som gick längs med ån i NNV–SSÖ riktning. Schaktet var 16,0x2,6 meter stort och grävdes till ett djup om 0,55 meter (figur 7). Delar av schaktet grävdes genom en grusväg vilket innebar att matjordslagret saknades helt, men på vardera sida om grusvägen var matjorden ca 0,10 meter tjock. Under matjorden/grusvägen påträffades ett omrört slaggager med grus, sand och enstaka inslag av tegelkross. Slaggageret fortsatte även utanför schaktbegränsningen i samtliga väderstreck. Inga horisonter med olika lagerföljder kunde skönjas i schaktet. Inga fynd påträffades i schaktet.

Schakt 2

Schaktet var lokaliserat på västra sidan om Östansjöån, där det sträckte sig i NV–SÖ riktning från brofästet vid Kvarntorget och över den grusväg som

gick längs med ån i NNV–SSÖ riktning. Schaktet var 20,9x1,6 meter stort och grävdes till ett djup om 0,55 meter. Även detta schakt grävdes delvis genom en grusväg vilket innebar att matjordslagret delvis saknades. På vardera sida om grusvägen var matjordslagret ca 0,10 meter tjockt. Under matjorden kom även här ett omrört lager med slagg, grus och sand. Slaggageret fortsatte även utanför schaktbegränsningen i samtliga väderstreck. Inga horisonter med olika lagerföljder kunde skönjas i schaktet. Inga fynd påträffades i schaktet.

Schakt 3

Schaktet var även det lokaliserat på västra sidan om Östansjöån och sträckte sig i SV–NÖ riktning från åns strandkant upp mot ovan nämnda grusväg. Schaktet var 5,9x2,0 meter stort och grävdes till ett djup om 0,55 meter. Här var matjordslagret tunnare, som mest 0,05 meter tjockt och under detta kom ett utfyllnadslager med grus och sand, med en mindre mängd slagg än i övriga schakt. Inga horisonter med olika lagerföljder kunde skönjas i schaktet. Inga fynd påträffades i schaktet.

Figur 7. Schakt 1. Foto från västsydväst.

SLUTSATS

Vid schaktningen framkom inga daterbara lager eller konstruktioner och inga fynd påträffades heller. Schakten grävdes dock inte ned till naturlig mark vilket innebär att lager och konstruktioner kan komma att påträffas på ett större djup. Lagerföljden i större delen av schaktet verkade bestå av i huvudsak

utfyllnads- och utjämningslager med stora mängder slagg, framför allt i schakt 1 och 2. Dessa lager tolkas som relativt recenta utfyllnads- och utjämningslager. Slaggen som påträffades i schakten härrör från verksamheter kopplade till gruv- och hyttverksamhet i området.

REFERENSER

Skriftliga källor

AXELSSON KARLQVIST, J. 2016. *Arkeologisk schaktningsövervakning Lilla Björn 3, vid schaktning för VA-ledning genom hyttområde RAÄ 65:1 och stadslager RAÄ 68:1 i Falu stad och kommun, Dalarnas län 2016*. Dalarnas museum, Arkivrapport dnr 65/16

AXELSSON KARLQVIST, J. 2017. *Arkeologisk schaktningsövervakning ÅBRINKEN 1, schaktning för sopmolok i stadslager Falun 68:1 Falu stad och kommun, Dalarnas län*. Dalarnas museum, Arkeologisk rapport 2017:5

ERSGÅRD, L. 2013. Tidigmoderna städer i Sverige : en arkeologisk forskningsöversikt. I L. Ersgård (Red.), *Visioner och verklighet : arkeologiska texter om den tidigmoderna staden* (Vol. 76, s. 30–54). Institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet.

FAHLBERG, D. 2017. *Arkeologisk schaktningsövervakning, UTKANTEN 4 vid grävning för uppsättande av plank inom fornlämning 68:1, stadslager i Falu stad och kommun, Dalarnas län 2017*. Dalarnas museum, Arkivrapport dnr 68/17

WILLIM, A. 2013. *Lämningar efter kopparhantering inom fastigheten Gruvbron 2 [Elektronisk resurs] en geoarkeologisk förundersökning: Dalarna, Falu stad, Gruvbron 2, Falu kommun fornlämning 109:1*. Uppsala: Arkeologiska uppdragsverksamheten (UV GAL), Riksantikvarieämbetet

Digitala källor

Kulturmiljöregistret (KMR)
Riksantikvarieämbetets söktjänst (Fornsök) med alla kända registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige
<https://app.raa.se/open/fornsok/>

OMSLAGSBILD: EN ORT I FAHLU GRUFWA KALLAD MYRBADET, PÅ 86 FAMNARS DIUP

Wikimedia Commons

Konstnär: Pehr Hilleström

Datering: 1 januari 1780

Sökdatum: 2024-01-03

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hillestr%C3%B6m_-_Falu_koppargruva_Myrbadet.jpg

FIGUR 3: FALU KOPPARGRUVA MED CREUTZ LAVE OCH KONSTHJULHUS

Fotograf: Pudelek

Datering: juli 2015

Sökdatum: 2024-01-03

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Falu_gruva_\(by_Pudelek\).JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Falu_gruva_(by_Pudelek).JPG)

Rapporter från Arkeologikonsult 2024:3663